

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คนอีสานเป็นกลุ่มชน ที่นิยมชมชอบดนตรีนาฏศิลป์มาตั้งแต่ เมื่อครั้งบรรพกาลไม่ว่าจะปรากฏในพิธีกรรมบางสรวงเทพเจ้ารักษาการเจ็บป่วย ตลอดจนในงานบันเทิงต่าง ๆ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า

"บรรดาผู้พื่อนระบำรำเต้นอีสานในยุคแรก ๆ มิได้เป็นช่างขับลำ แต่ล้วนเป็นชาวบ้านในชุมชนหมู่เหล่าชนเผ่าเดียวกัน จากการพื่อนระบำรำเต้นเข้าทรงผีฟ้ารักษาโรคก็จะร่วมกันทำพิธีทั้งชุมชนทุกคนต่าง พื่อนกันอย่างเสรี เพราะถือเป็นโชคชัยของตนและหมู่เหล่า"^๑

ดังนั้นการพื่อนของชาวอีสานที่ปรากฏในพิธีกรรม คือการรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชน อีกทั้งเป็นความเชื่อต่อการอยู่รอดของทุกคนหรือชุมชนอีกด้วย

การที่นาฏศิลป์พื้นบ้านอีสานมีอายุยาวนาน และมีเอกลักษณ์เฉพาะตนได้นั้น ย่อมมีการสืบสานมาหลายชั่วอายุคน โดยเฉพาะการเอาใจใส่และพัฒนาอยู่ตลอดเวลาจากผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

พุทธศักราช ๒๕๐๗ นับเป็นปีแรกที่ค้นพบว่า มีผู้ประดิษฐ์ เพลงบายศรีชั้น ชีชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ กล่าวว่า

"การแสดงในครั้งนั้นเริ่มโดยการพื่อนช้า ๆ ประกอบกับการร้องเพลงบายศรีสู่ขวัญแล้วจึงแข่งตามจังหวะกลอง จากนั้นจึงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย และมีการปรับปรุง ตัดแปลงเป็นแข่งแบบต่าง ๆ"^๒

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์. ศิลปวัฒนธรรม. ๒๕๓๐, หน้า ๘๒.

^๒ ชีชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ. ตำนานการพื่อนภาคอีสาน. ๒๕๓๐, หน้า ๕.

จากการค้นหาบุคคลที่เป็นผู้ริเริ่มประดิษฐ์นาฏศิลป์อีสานชุด "เชิงกระต๊อบ" ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๐๗ นั้นผู้วิจัยพบว่าเป็น อาจารย์พนอ กำนเนิดกาญจน์ ซึ่งอาศัยอยู่ในจังหวัดอุดรธานี

"อาจารย์พนอ เป็นธิดาของอำมาตย์เอกขุนมนัสพินิจการและนางสาย กำนเนิดกาญจน์ (ณ นคร) อาจารย์พนอได้ติดตามบิดาโดยกองเกวียนจากมณฑลนครราชสีมาสู่มณฑลอุดรธานี เนื่องจากบิดาได้รับคำสั่งจากราชการกรมป่าไม้มาดำรงตำแหน่งป่าไม้มณฑล ซึ่งเป็นป่าไม้มณฑลคนแรกของภาคอีสาน กลุ่มทั้งภาคอีสานเหนือและภาคอีสานใต้ อาจารย์พนอได้ศึกษาเล่าเรียนในจังหวัดอุดรธานีตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนกระทั่งถึงชั้นมัธยมศึกษา หลังจากจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๖ จากโรงเรียนสตรีราชินูทิศแล้ว อาจารย์พนอได้รับคัดเลือกให้เป็นนักเรียนทุนประจำจังหวัดไปเรียนวิชาฝึกหัดครูที่โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย และสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรีจากวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร กรุงเทพมหานคร ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๘"^๑

ตลอดชีวิตตั้งแต่วัยการศึกษา วัยรับราชการจนถึงวัยเกษียณอายุราชการ อาจารย์พนอเป็นผู้ที่มีความมุ่งมั่นในการศึกษาค้นคว้าศาสตร์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านของภาคต่าง ๆ

นอกจากนั้นอาจารย์พนอยังเป็นผู้คิดริเริ่มโครงการที่เป็นคุณประโยชน์ต่อนาฏศิลป์อีสานด้วยการออกแบบทำเชิง ประพันธ์เนื้อร้องประกอบการแสดง เลือกสรรทำलय* เพลง ตลอดจนออกแบบเครื่องประดับ และเครื่องแต่งกายด้วยตัวเองเสมอ จากคุณสมบัติดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า อาจารย์พนอเป็นผู้ที่มีความรอบรู้เรื่องอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องนาฏศิลป์หลัง

^๑ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พนอ กำนเนิดกาญจน์, ๒ ตุลาคม ๒๕๓๖

* ลาย หมายถึง คำเรียกค่านำหน้าชื่อเพลงพื้นบ้านอีสาน

ตลอดเวลากว่า ๕ ทศวรรษที่อาจารย์พนอได้ดูแลเอาใจใส่และพัฒนางานนาฏศิลป์อีสาน อาจารย์พนอได้สั่งสมประสบการณ์เกี่ยวกับศิลปะวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นบนพื้นฐานความเป็นมาทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน จึงเกิดเป็นผลงานทางด้านนาฏศิลป์อีสานได้อย่างกลมกลืนและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน

เมื่ออาจารย์พนอมีโอกาสประดิษฐ์งานนาฏศิลป์อีสาน มักจะมีวิธีการนำเสนอได้อย่างหลากหลายรูปแบบ เช่นการแสดงในชุดหนึ่ง ๆ อาจารย์สามารถประยุกต์ให้เกิดความแตกต่าง ๆ จนเกิดหลากหลายรูปแบบในชุดเดียวกัน

ผลงานนาฏศิลป์อีสานที่อาจารย์พนอประดิษฐ์ขึ้นสามารถสะท้อนคุณค่าขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เพราะผลงานในแต่ละชุดล้วนผ่านกระบวนการค้นคว้าข้อมูลเพื่อสืบสนุนให้ผลงานชุดนั้น ๆ น่าเชื่อถือ สมจริงสมจัง

อาจารย์พนอได้มีโอกาสจัดการแสดงถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๔๘^๕ ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมประชาชนในชนบทครั้งแรกที่จังหวัดอุดรธานี ครั้งนั้นอาจารย์พนอได้รับมอบหมายให้เป็นผู้อำนวยความสะดวกและกำกับการแสดงโดยจัดการแสดง ๕ ชุดดังนี้ ๑. พ็อนหางนกยูง ๒. พ็อนภูไทย ๓. รำบายศรี และ ๔. พ็อนถวายพระพร การแสดงครั้งนั้นเป็นที่พอพระราชหฤทัยของทั้งสองพระองค์ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อาจารย์พนอจัดการแสดงนาฏศิลป์อีสานถวายในโอกาสต่อมา อีกทั้งเป็นครูสอนนาฏศิลป์อีสานแก่นางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่อต้อนรับราชอาคันตุกะเป็นการส่วนพระองค์และโอกาสอื่น ๆ

^๕ วิทยาลัยครูอุดรธานี. ที่ระลึกเนื่องจากในโอกาสครบรอบเกษียณอายุราชการ
อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์, ๒๕๒๕

พัฒนาการของนาฏศิลป์อีสานเริ่มปรากฏการเปลี่ยนแปลงเมื่อ
อาจารย์พนอได้เริ่มสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์อีสานขึ้น ด้วยการศึกษา
ค้นคว้าจากแหล่งนาฏศิลป์อีสานดั้งเดิม กล่าวคือ การพ้องด้วยท่าทางอย่างอิสระ
ไม่มีกฎเกณฑ์ กระทั่งเกิดเป็นแม่แบบนาฏศิลป์อีสานมีกฎเกณฑ์แบบแผน และมีการ
ใช้ชื่อท่าพ้อง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวผู้วิจัยพบว่า ได้เกิดขึ้นหลังจากอาจารย์
พนอประดิษฐ์การแสดงชุด เชิงบายศรีและ เชิงกระต๊อบขึ้นด้วยการร้อยเรียงท่าเชิง
จากนาฏศิลป์อีสานดั้งเดิม ผสมผสานกับประสบการณ์ของอาจารย์พนอ จนการ
แสดงทั้งสองชุดได้รับการนิยมเผยแพร่ทั่วไป ดังจะเห็นได้จากมีผู้สนใจนำท่าเชิง
ไปประยุกต์อย่างมาหลาย แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ไม่มีผู้ใดทราบประวัติ
อีกทั้งที่มาของพัฒนาการแม่แบบนาฏศิลป์อีสาน ซึ่งมีมากกว่า ๕๐ ปี และบุคคล
สำคัญของนาฏศิลป์อีสานคือ อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์ แต่ได้ถึงแก่กรรมแล้ว
เมื่อวันที่ ๓๓ มิถุนายน ๒๕๓๖ ด้วยโรคอาการทางปอดอย่างรุนแรง ดังนั้นผู้วิจัย
เห็นสมควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาค้นคว้าสูตรความสำเร็จในกระบวนการสร้างงาน
ทางด้านนาฏศิลป์อีสานและค้นหาเอกลักษณ์พิเศษในนาฏศิลป์อีสานตามแบบ
ของอาจารย์พนอ อีกทั้งเป็นการจารึกชีวิตประวัติและผลงานอันมีคุณค่า เพื่อมิให้
มรดกทางด้านนาฏศิลป์อีสานเลือนหายไปกับกาลเวลา

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาชีวิตประวัติ ผลงานและคติความเชื่ออันเป็นที่มาของ
การประดิษฐ์นาฏศิลป์อีสานของอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์
๒. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบลักษณะและค้นหากระบวนการสร้างงานทาง
ด้านนาฏศิลป์อีสานตามแบบของอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์

๕ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์. สวารานจิต
การพิมพ์, ๒ ตุลาคม ๒๕๓๖.

คำนิยามศัพท์

อาจารย์พนอ	หมายถึง	อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์
เซ็ง	"	ผลงานทางด้านนาฏศิลป์พื้นบ้าน อีสานที่ประดิษฐ์ทำรำโดย อาจารย์ พนอ กำเนิดกาญจน์
ผู้เซ็ง	"	ผู้สาธิตทำเซ็งตามแบบของอาจารย์พนอ
เพื่อน	"	นาฏศิลป์อีสานนางเทียมและหมอลำ
ผู้เพื่อน	"	บรรดานางเทียมคณะลูกหลานเหลน พระวอ พระตา อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานีและหมอลำคณะกองแพง เสียงทอง
รำ	"	นาฏศิลป์อีสานทั่วไป
อำนาจการแสดง	"	ลักษณะการทำงานของอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์
จัดการแสดง	"	การฝึกซ้อมนาฏศิลป์อีสาน โดย อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์
การสร้างผลงาน	"	อาจารย์พนอ กำลังประดิษฐ์นาฏศิลป์ อีสาน
กระบวนการสร้างงาน	"	การประดิษฐ์ผลงานนาฏศิลป์อีสาน อย่างเป็นขั้นตอนของอาจารย์พนอ
นาฏศิลป์	"	ศิลปะการฟ้อนรำของไทยทุกชนิด
นาฏยลักษณ์	"	ผลงานนาฏศิลป์อีสานของอาจารย์ พนอ ที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะตน
นาฏศิลป์อีสาน	"	ศิลปะการเซ็งของภาคอีสาน
นาฏยประดิษฐ์	"	กลวิธีการประดิษฐ์ทำรำเซ็งของ อาจารย์พนอ

นาฏยศัพท์	หมายถึง	ศัพท์ที่ใช้สื่อในการเรียนการสอน นาฏยศิลป์ตามแบบวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
ประชุกต์	"	อาจารย์ได้ประดิษฐ์นาฏยศิลป์อีสาน ชุดใหม่โดยอาศัยนาฏยศิลป์อีสาน ดั้งเดิมเป็นหลัก
ทำรำแบบกรมศิลปากร	"	นาฏยศิลป์ตามแบบของวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร
แข็งดั้งเดิม	"	แข็งตั้งแต่สมัยนางเทียมคณะพระวอ พระตา อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัด อุดรธานี
ทำพ็อนนางเทียม	"	นาฏยศิลป์ดั้งเดิมของอีสานซึ่งพ็อนเพื่อ พิธีกรรม เฉพาะคณะลูกหลานพระวอ พระตา อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัด อุดรธานี
ทำพ็อนหมอลำ	"	นาฏยศิลป์อีสาน หมอลำประเภท หมอลำคู่ คณะกองแพ่ง เชียงทอง
หมี่ขีด	"	หัตถกรรมผ้าทอพื้นบ้านของอีสาน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอบเขตการวิจัย

มุ่งศึกษาค้นคว้าเฉพาะผลงานนาฏศิลป์อีสานของอาจารย์พนอ
กำเนิดกาญจน์ เท่าที่สืบค้นได้

วิธีดำเนินการ

๑. รวบรวมข้อมูลจากสารและตำราที่เกี่ยวข้องดังนี้
 - ๑.๑ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ของดีอีสาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
ศาสนา, ๒๕๑๙.
 - ๑.๒ พนอ กำเนิดกาญจน์. การรับเสด็จพระราชอาคันตุกะของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ
พระบรมราชินีนาถ. อุดรธานี, ๒๕๓๐.
 - ๑.๓ พนอ กำเนิดกาญจน์. บ้านเชียงที่โลกลืม. อุดรธานี (พิมพ์
ครั้งที่ ๙) เอเชียการพิมพ์, ๒๕๒๙
 - ๑.๔ พนอ กำเนิดกาญจน์. ย้อนอดีต ๖๗ ปี. อุดรธานี: โรงพิมพ์
ภาคอีสาน, ๒๕๓๐.
 - ๑.๕ พนอ กำเนิดกาญจน์. รายงานการวิจัยเรื่องประวัติแห่งกระติบ,
๒๕๓๐.
 - ๑.๖ พนอ กำเนิดกาญจน์. สมบัติไทเฮา. อุดรธานี: เอเชียการพิมพ์,
๒๕๑๙.
 - ๑.๗ อุดรธานี, วิทยาลัยครู. ที่ระลึกเนื่องในโอกาสครบรอบเกษียณ
อายุราชการอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์, ๒๕๒๕.
 - ๑.๘ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์.
๓ ตุลาคม ๒๕๓๖.

๒. ดำเนินการสัมภาษณ์บุคคลที่มีความสนิทสนมกับอาจารย์พนอทั้ง
ด้านชีวิตส่วนตัวและการทำงาน ดังนี้

- ๒.๑ คุณจันทสว่าง ฝ่ายราช เพื่อนสนิทและผู้ร่วมคิดกิจกรรมต่าง ๆ
- ๒.๒ คุณลมุล มาลาเพชร เพื่อนสนิทและผู้เคยร่วมงานโดยการนำ
ของอาจารย์พนอ
- ๒.๓ อาจารย์ไพโรจน์ดา กำเนิกกาญจน์ หลานสาวของอาจารย์
พนอ อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนกาญจนาภิเษก
- ๒.๔ อาจารย์จันทกร แม่นหมาย ลูกศิษย์ผู้ได้รับการถ่ายทอดวิชา
ความรู้ทางด้านนาฏศิลป์อีสาน จากอาจารย์พนอนานกว่า
๑๓ ปี อดีตอาจารย์โรงเรียนกาญจนาภิเษก
- ๒.๕ อาจารย์สุเนตร สาระสิน ลูกศิษย์ที่อาจารย์พนอไว้วางใจใน
ฝีมือการรำรำ อีกทั้งดูแลรับผิดชอบด้านเครื่องแต่งกาย
ตลอดจนวงดนตรีโปงลาง
- ๒.๖ อาจารย์สังคม พรหมศิริ ผู้เคยร่วมงานกับอาจารย์พนอ เมื่อ
ครั้งเป็นอาจารย์ประจำภาควิชานาฏศิลป์ สถาบันราชภัฏ
อุดรธานี อดีตหัวหน้าภาควิชานาฏศิลป์ สถาบันราชภัฏอุดรธานี
- ๒.๗ อาจารย์โมฬี ศรีแสนรงค์ ผู้ร่วมงานกับอาจารย์พนอในด้าน
ต่าง ๆ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งหัวหน้าภาควิชานาฏศิลป์ สถาบัน
ราชภัฏอุดรธานี
๓. สังเกตการณ์จากแถบบันทึกภาพและวิดีโอ เพื่อค้นหาเอกลักษณ์
นาฏศิลป์อีสานตามแบบของอาจารย์พนอ กำเนิกกาญจน์
๔. รื้อฟื้นกระบวนการทำเชิงตามแบบของอาจารย์พนอ จากบรรดา
ลูกศิษย์เคยร่วมงาน

สถานที่ต้นคว้าข้อมูล

๑. โรงเรียนกาญจนาภิเษย์ อ่างทอง จังหวัดอยุธยา
๒. ศาลากลางจังหวัดอยุธยา
๓. หน่วยงานพิเศษ จังหวัดอยุธยา
๔. ภาควิชานาฏศิลป์ สถาบันราชภัฏอยุธยา อ่างทอง จังหวัดอยุธยา
๕. โรงเรียนสตรีราชินูทิศ อ่างทอง จังหวัดอยุธยา
๖. ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๗. โรงเรียนคุณากร อ่างทอง จังหวัดอยุธยา
๘. โรงเรียนค่ายประจักษ์ศิลปาคม อ่างทอง จังหวัดอยุธยา
๙. ศูนย์การศึกษาออกรโรงเรียน อ่างทอง จังหวัดอยุธยา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้เห็นประวัติศาสตร์นาฏศิลป์อีสาน กระจำชัดยิ่งขึ้น
๒. ได้จารึกและเผยแพร่เกียรติประวัติ ตลอดจนผลงานของอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย